

Review Article

การเมืองและไหมไทยสมัยอาณานิคมถึงยุคสงครามเย็น

The Politics of Thai Silk during the Colonial Period to the Cold War Era

ศุภกาญจน์ พงศ์ยี่หล้า
Suppakarn Pongyelar

ABSTRACT

The Thai government's policy on silk promotion dates back to the reign of King Rama V with the political objective to balance colonial powers. After its failure, the promotion was thus short-lived. However, Thai silk promotion was again advocated by an ex-American CIA agent turned silk entrepreneur, Jim Thomson, and then by the Royal House in the Cold War period in order to cope with communist insurgency in the northeastern part of the country—the home of Thai silk production. Since then Thai silk, as a traditional livelihood, has been symbolized as a 'Thai identity' with success. Yet, the development of the Thai silk cottage industry is still limited as it has not been promoted and developed seriously. This article scrutinized the politics of the Thai silk development policy and the construction of Thai silk as a "Thai identity" and pointed out that it was political contexts that shaped the image and significance of the Thai silk industry while its silk cottage industry was left behind.

Keywords: Thai silk, Thai silk industry, politics, colonial period, the Cold War

บทคัดย่อ

ภาครัฐไทยมีนโยบายสนับสนุนการพัฒนาไหมไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อถ่วงดุลระหว่างมหาอำนาจอาณานิคม แต่หลังจากนโยบายประสบความสำเร็จความล้มเหลว การส่งเสริมก็ได้หยุดชะงักลง การส่งเสริมไหมไทยได้เริ่มต้นอีกครั้งโดย Jim Thomson

อดีตซีไอเอของกองทัพอเมริกันที่ผันตัวมาทำธุรกิจไหม และโดยสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยสงครามเย็นเพื่อต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งเป็นแหล่งผลิตไหมหนาแน่นและไหมไทย ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและประเพณีท้องถิ่นที่ประสบความสำเร็จได้รับการยกระดับเป็นหนึ่งใน "เอกลักษณ์ของความเป็นไทย" อย่างไรก็ตาม การพัฒนาอุตสาหกรรมไหมไทยยังคง

เติบโตอยู่ในวงจำกัด เนื่องจากไม่ได้รับการส่งเสริมพัฒนาอย่างจริงจัง บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเมืองกับนโยบายการพัฒนาไหมไทยและการสร้างไหมไทยเป็นหนึ่งในเอกลักษณ์ความเป็นไทย และชี้ให้เห็นว่าบริบททางการเมืองเป็นตัวกำหนดความสำคัญและการสร้างคุณค่าของอุตสาหกรรมไหมไทย แต่อุตสาหกรรมไหมไทยไม่ได้เติบโตสอดคล้องกับความสำเร็จจากการเป็นหนึ่งในเอกลักษณ์แห่งชาติดังกล่าว

คำสำคัญ: ไหมไทย อุตสาหกรรมไหมไทย การเมือง สมัยอาณานิคม สงครามเย็น

บทนำ

เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าผ้าไหมเป็นสิ่งซึ่งแสดงเอกลักษณ์ของความเป็นไทย รัฐบาลไทยหลายชุดที่ผ่านมาได้รณรงค์โดยเฉพาะกับข้าราชการให้หันมาสวมเสื้อผ้าที่ตัดเย็บจากผ้าไหม ให้มีการสวมชุดผ้าไหมไทยในงานพระราชพิธีและงานพิธีสำคัญของชาติ ทำให้สถานะของผ้าไหมถูกแสดงออกมาในรูปแบบของผ้าที่มีค่าและมีความสำคัญมากกว่าผ้าชนิดอื่นๆ ซึ่งส่งผลให้เกิดค่านิยมเกี่ยวกับการสวมใส่ผ้าไหมในสังคมทั่วไปว่า การสวมใส่ผ้าไหมสามารถแสดงถึงสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้สวมใส่ และเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นไทยซึ่งเป็นสิ่งที่ยอมรับในสังคม

ค่านิยมในการสวมใส่ผ้าไหมอย่างแพร่หลายเกิดจากกลุ่มชนชั้นนำในสังคม ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่ผ้าไหมไม่ได้เป็นผ้าที่ชนชั้นสูงนิยม หากแต่เป็นเพียงผ้าทั่วไปที่ชาวบ้านทอและนำมาใช้เป็นเสื้อผ้าสวมใส่เอง ในแต่ละท้องถิ่นก็มีเอกลักษณ์ของผ้าไหมทอของตนเอง ซึ่งไม่ได้มีคุณค่าทางสังคมมากเท่าในปัจจุบัน สำหรับชนชั้นนำในอดีตนั้นนิยมการสวมใส่ผ้านำเข้าจากต่างประเทศจากจีน อินเดีย และยุโรป โดยผ้าที่มีค่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้แก่ ผ้าลายอย่าง ซึ่งเป็นผ้าที่ทางราชสำนักสยาม

ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น นำเข้ามาจากอินเดีย และผ้าเขียนทองหรือพระภูษาลายเขียนทอง ซึ่งเป็นพระภูษาของพระมหากษัตริย์และเป็นผ้าทรงของพระบรมวงศานุวงศ์ที่ดำรงพระอิสริยยศลำดับพระองค์เจ้าโดยกำเนิดขึ้นไปเท่านั้น และเป็นของต้องห้ามสำหรับบุคคลในลำดับชั้นที่ต่ำกว่าพระองค์เจ้า สำหรับสมัยรัชกาลที่ 5 ก็เช่นกัน ผ้ามูลค่าสูงเป็นผ้าที่นำเข้าจากต่างประเทศ โดยเฉพาะผ้าจากอินเดียซึ่งเป็นผ้ายกทองอย่างดี มีคุณภาพ นอกจากนี้ก็มีผ้าแพรจีน และผ้าฝ้ายนำเข้าจากอังกฤษ (สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2547)

สำหรับผ้าไหมในความคิดของชนชั้นนำสมัยก่อนนั้นถือว่าเป็นผ้าท้องถิ่น ผ้าไหมเป็นเพียงวัสดุที่ชนชั้นนำจะนำมาสวมใส่ต่อเมื่อมีการนำทองคำแท้หรือเงินแท้มาพันหุ้มกับเส้นไหมและใช้เป็นเส้นพุ่งเพื่อให้เกิดลวดลายเท่านั้น ที่เรียกว่าผ้าไหมยกดอก เนื้อหนา นอกจากนี้ก็มีผ้าไหมหางกระรอกคุณภาพสูงที่ทอจากหัวเมืองต่างๆ จนเป็นที่ยอมรับของชนชั้นสูงมาใช้ทำเป็นผ้าโจงกระเบนในสมัยรัชกาลที่ 5 (สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2547, หน้า 54)

ผู้ที่มีบทบาทเป็นที่ยอมรับในการยกระดับคุณค่าของผ้าไหมคือ นายเจมส์ แฮริสัน ทอมป์สัน (James Harrison Thompson) หรือจิม ทอมป์สัน (Jim Thompson) ผู้ที่ได้รับฉายาว่า “ราชาผ้าไหมไทย” (วอร์เรน 2544; Kurtantzick, 2011) ทหารอเมริกันที่เข้ามาประจำการในประเทศไทยในฐานะเจ้าหน้าที่หน่วยปฏิบัติการลับหรือหน่วยโอเอสเอส (The U.S. Office of Strategic Services: OSS) ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองและหลังสงครามครั้งที่สองสิ้นสุด (หลังสงครามโลกครั้งที่สอง หน่วยโอเอสเอสถูกปรับเปลี่ยนเป็นหน่วยซีไอเอ The Central Intelligence Agency) เขาเริ่มสนใจผ้าในภาคอีสานเป็นพิเศษและมีบทบาทสำคัญในการยกระดับผ้าไหมไทยจากหัตถกรรมท้องถิ่นสู่ตลาดไหมระดับโลกโดย

เฉพาะสหรัฐอเมริกา จนทำให้ผู้คนทั่วโลกรู้จักไหมไทย และนำเอาไหมไทยไปใช้ประโยชน์เพิ่มมากขึ้น

ผู้ที่มีบทบาทในการยกระดับหรือสร้างสถานภาพไหมให้กับผ้าไหมไทยอีกครั้งหนึ่งก็คือ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระองค์เป็นผู้ก่อตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษ ในพระบรมราชินูปถัมภ์ เพื่อเป็นหน่วยงานส่งเสริมการผลิตผ้าไหมจากชาวบ้านในท้องถิ่นชนบท ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกับการเกิดขึ้นของบริษัทอุตสาหกรรมไหมไทย จำกัดของเจมส์หรือจิม ทอมป์สัน และเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่รัฐบาลไทยมีนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์อันสอดคล้องกับนโยบายการยับยั้งการขยายอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา ท่ามกลางการขยายตัวของสถานการณ์สงครามเย็น

งานเขียนทางวิชาการสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับไหมไทยส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเชิงพัฒนาการของการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม หรือในมิติของนโยบายรัฐบาลเป็นหลัก และยังขาดการศึกษาบริบททางการเมืองในแต่ละช่วงเวลาซึ่งมีความสำคัญไม่น้อยต่อการกำหนดบทบาทความสำคัญและความเจริญก้าวหน้าหรือความถดถอยของอุตสาหกรรมและภาพลักษณ์ของไหมไทย

วัตถุประสงค์

การศึกษานี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจบริบทต่างๆ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับนโยบายการพัฒนาไหมไทย และการสร้างไหมไทยเป็นหนึ่งในเอกลักษณ์ความเป็นไทยมาจนถึงปัจจุบัน

การเมืองและไหมไทยก่อนยุคสงครามเย็น

ไหมไทยสมัยอาณานิคม

เดิมการผลิตไหมในประเทศไทยกระจายอยู่ทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งเป็นภูมิภาคที่

ขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติหากเทียบกับภูมิภาคอื่นๆของประเทศไทย ก่อนปีพ.ศ. 2444 การผลิตดำเนินไปเพื่อให้พอเพียงแก่การใช้สอยภายในครัวเรือนและผลผลิตที่เหลือเพียงเล็กน้อยก็จะนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าชนิดอื่นที่ผลิตไม่ได้หรือมีไม่เพียงพอ ดังนั้นการค้าไหมในช่วงนี้จึงมีปริมาณน้อยมาก อีกทั้งรัฐบาลขณะนั้นก็ไม่ได้ให้ความสำคัญในการพัฒนาผลผลิตให้สามารถค้าขายได้ในเชิงพาณิชย์

รัฐบาลไทยเริ่มมีแนวคิดส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมใน พ.ศ. 2444 ซึ่งญี่ปุ่นมีอิทธิพลต่อแนวคิดนี้อย่างมาก โดยญี่ปุ่นขณะนั้นมีนโยบายรักษาคูลอำนาจของประเทศในแถบเอเชีย ในปี พ.ศ. 2441 มันจิโร อินางากิ (Manjiro Inagaki) เอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยคนแรกได้ทำสนธิสัญญาราชไมตรีการค้าทางทะเลระหว่างญี่ปุ่นกับไทย โดยญี่ปุ่นมีเจตนารมณ์ทางการทูตต่อไทยที่สำคัญคือ "...ทำให้การปฏิรูปการปกครองภายในเมืองไทยรวมทั้งกิจการอื่นๆเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ทำให้ประเทศไทยเป็นประเทศเอกราชมีพื้นฐานที่มั่นคงตลอดไปเพื่อเป็นตัวจักรสำคัญอันหนึ่งในการรักษาดุลยภาพของอำนาจในเอเชีย" (จารุพิณ, 2535, หน้า 22; อธิธิ และ โยชิกาวะ, 2542, หน้า 149–150)

จากสนธิสัญญาร่วมกันทำให้ญี่ปุ่นส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามาปฏิบัติงานในประเทศไทยเพื่อช่วยงานด้านการปฏิรูปการปกครองภายในและกิจการอื่นๆรวมทั้งกิจการไหมให้เจริญก้าวหน้า รัฐบาลไทยได้หันมาสนใจตามคำชักชวนของอินางากิในการพัฒนาอุตสาหกรรมตามแบบญี่ปุ่น โดยให้ความสำคัญกับการผลิตไหม และในที่สุดกระทรวงเกษตรการค้าก็ได้ตกลงจัดจ้างคาเมทาโร โทยามะ (Kametarō Toyama) ผู้เชี่ยวชาญด้านหม่อนไหมชาวญี่ปุ่นเข้ามาดำเนินงาน

ทั้งนี้แรงผลักดันที่รัฐบาลไทยเห็นชอบแนวนโยบายตามญี่ปุ่นในการส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในระยะแรกนั้นมีสาเหตุทั้งจากทางด้านการเมืองและ

เศรษฐกิจ ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

1) ไทยเห็นตัวอย่างความสำเร็จในการสร้างชาติสมัยใหม่ของรัฐบาลเมจิด้วยนโยบายส่งเสริมเศรษฐกิจและความมั่นคงทางการทหาร โดยมีอุตสาหกรรมไหมส่งออกเป็นตัวเร่งการเติบโตทางเศรษฐกิจและนำเข้าได้สำเร็จ จนญี่ปุ่นสามารถพัฒนาประเทศให้ทัดเทียมกับชาติตะวันตกตลอดจนเป็นแบบอย่างการพัฒนาของเหล่าประเทศต่างๆ ในเอเชีย

2) ภัยคุกคามจากฝรั่งเศสในอินโดจีน โดยฝรั่งเศสเข้าไปยึดครองไซ่ง่อน ดังเกีย และอันนัมในระหว่างพ.ศ.2401-2422 ทำให้อาณาเขตของฝรั่งเศสจรดกับลาวเหนือและลาวใต้ ซึ่งในขณะนั้นเป็นประเทศราชของไทย และไทยยังประสบกับวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 จนส่งผลให้ไทยยกดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศส การคุกคามของฝรั่งเศสทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนแผนการสร้างรถไฟสายแรกที่จะไปภาคเหนือให้ไปที่นครราชสีมาด้วยสาเหตุด้านการเมืองและยุทธศาสตร์เพื่อส่งกำลังหรือติดต่อกับดินแดนทางฝั่งแม่น้ำโขงได้อย่างรวดเร็ว (จารุพิชญ์, 2535, หน้า 32) ซึ่งทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมา ระยะทางยาว 265 กิโลเมตรได้สร้างเสร็จในปีพ.ศ. 2443

ภัยคุกคามของฝรั่งเศสต่อภูมิภาคอินโดจีนและไทยทำให้ญี่ปุ่นกังวลว่าฝรั่งเศสจะได้เปรียบในการควบคุมเอเชีย อีกทั้งฝรั่งเศสขณะนั้นเป็นผู้นำในการผลิตไหมระดับโลก ญี่ปุ่นจึงได้แนะนำให้รัฐบาลไทยจัดจ้างผู้เชี่ยวชาญด้านการผลิตไหมชาวญี่ปุ่นเพื่อรักษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้เป็นดินแดนของไทยต่อไปขณะที่ไทยได้ตัดสินใจว่าจ้างผู้เชี่ยวชาญด้านหม่อนไหมชาวญี่ปุ่นแทนที่จะเป็นชาวฝรั่งเศสเนื่องจากไทยต้องการดึงญี่ปุ่นเข้ามาถ่วงดุลอำนาจกับฝรั่งเศสและต้องการกระชับความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น (จารุพิชญ์, 2535, หน้า 32-34)

3) รัฐบาลไทยต้องการส่งเสริมการพัฒนาการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเพื่อทดแทนการนำเข้าไหมดิบจากต่างประเทศเป็นจำนวนมาก และเพื่อส่ง

ออกไหมดิบที่ผลิตได้ภายในประเทศเพื่อนำรายได้เข้ารัฐ รัฐบาลยังมองว่าเป็นอาชีพเสริมที่ช่วยแก้ไขให้ระบบเศรษฐกิจมีเสถียรภาพขึ้น การนำเข้าไหมจะได้ลดลง อีกทั้งยังช่วยส่งเสริมให้เกษตรกรมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและช่วยขจัดปัญหาความยากจนได้ (ศุภกาญจน์ สร้อยสุตา, อมรรัตน์ และ สุนันทา, 2547, หน้า 22) ขณะเดียวกัน ญี่ปุ่นยังได้แสดงความสนใจนำเข้าไหมจากไทยอีกด้วย ดังเอกสารของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุภาพ ที่เขียนถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

"ราชทูตญี่ปุ่นแจ้งว่า ได้มีความคิดอยู่เสมอที่อยากจะให้มีการค้าขายในระหว่างเมืองญี่ปุ่นกับเมืองไทยตรงถึงกัน บัดนี้พวกญี่ปุ่นได้ตั้งบริษัทที่จะจัดการค้าขายนั้น... ในชั้นนี้บริษัทได้ตรวจเห็นว่าไหมทางนครราชสีมาเป็นของจะมีราคาใช้ได้ดีในเมืองญี่ปุ่น จึงคิดจะจัดการรับซื้อไหมเมืองนครราชสีมาส่งไปเมืองญี่ปุ่น ในเรื่องสินค้าไหมนี้ราชทูตญี่ปุ่นประมาณว่า ถ้าจัดการสำเร็จได้จะได้เงินเข้าเมืองไทยประมาณปีหนึ่งสัก 400,000 บาท..." (หจข. ร.5 ต. 22/22)

ในการดำเนินการส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพและเพิ่มผลผลิตไหมนั้น ผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นที่ไทยว่าจ้างได้มาให้ความรู้และวางพื้นฐานการผลิตไหมตามวิธีการสมัยใหม่ และจัดตั้งหน่วยงานด้านหม่อนไหมในกรุงเทพมหานครและในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายแห่ง โดยมีกรมช่างไหมเป็นหน่วยงานหลักที่ตั้งขึ้นในปลายรัชสมัยคือในพ.ศ. 2446 แต่นโยบายการส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในระยะแรก รัฐบาลไทยดำเนินการส่งเสริมได้เพียง 3 ปี แต่ทางราชการกลับยกเลิกกองช่างไหม ในส่วนกลางกรมช่างไหมได้ถูกเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นกรมเพาะปลูก ส่วนโรงเรียนหม่อนไหมก็ถูกย้ายไปรวมกับโรงเรียนกรมแผนที่ การทดลองเลี้ยงไหมในกรุงเทพฯ ได้ถูกย้ายไปรวมกับที่นครราชสีมาและมีการเลี้ยงไหมเพื่อสอนนักเรียนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

สาเหตุประการหนึ่งของความล้มเหลวในการพัฒนาหม่อนไหมของไทยเกิดจากข้อบกพร่องของสนธิ

สัญญาเบาริงที่กำหนดให้รัฐบาลไทยเก็บภาษีขาเข้าได้เพียงร้อยละ 3 เป็นเหตุให้รัฐบาลไม่สามารถตั้งกำแพงภาษีปกป้องสินค้าผ้าราคาถูกและคุณภาพดีที่หลั่งไหลมาจากต่างประเทศได้ (นิติ, 2541, หน้า 74) ยังผลให้ภาครัฐถือว่าโครงการส่งเสริมล้มเหลวเพราะไม่เห็นความสำเร็จในการเลี้ยงไหมของราษฎรในทันที จึงส่งผลให้เกิดการยุบกรมช่างไหมไปเป็นส่วนหนึ่งของการเพาะปลูกอื่นๆ

ประการที่สอง ในบริบทการเมืองระหว่างไทยกับมหาอำนาจฝรั่งเศสซึ่งกระทบความมั่นคงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยนั้น ไทยยังคงเผชิญกับภาวะวิกฤติอย่างต่อเนื่องและขมขื่นดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2447 และพ.ศ. 2450 นั้น สะท้อนให้เห็นว่านโยบายถ่วงดุลฝรั่งเศสโดยญี่ปุ่นไม่ได้ผล และญี่ปุ่นเองก็ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียพอที่จะเสี่ยงช่วยสยาม (Reynolds, 1994, pp. 4-6) ประกอบกับมันจิโร อินางากิ (Manjiro Inagaki) เอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย ผู้มีบทบาทต่อความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่นและการส่งเสริมให้ไทยพัฒนาหม่อนไหมหมดวาระและกลับประเทศในพ.ศ. 2448 ปีเดียวกับที่ไทยยกเลิกการส่งเสริมการเกษตรเฉพาะด้าน

อย่างไรก็ตาม นอกจากปัจจัยทางการเมืองแล้ว ปัจจัยด้านอื่น เช่น ปัญหาเกี่ยวกับพันธุ์และการทดลองไหม และการเปลี่ยนแปลงความสนใจของผู้มีระดับสูงในภาครัฐที่ดูแลกิจการเกษตรก็อาจจะมีส่วนสำคัญในการยกเลิกการส่งเสริมการเกษตรเฉพาะด้าน โดยเฉพาะในงานของอิชิอิ โยเนโอะ และโยชิโกะวะ โทชิซารุ ได้ระบุถึงปัญหาการปรับปรุงพันธุ์ไหมไทยโดยผสมพันธุ์ไหมไทยกับไหมญี่ปุ่นว่าทำให้ไทยต้องสั่งซื้อตัวไหมพันธุ์ญี่ปุ่นทุกครั้งที่มีการทดลอง ขณะเดียวกันโรครระบาดในสถานทดลองที่กรุงเทพฯ อาจมาจากพันธุ์ไหมญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม โทยามาผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นจะได้พัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับไหมเป็นอย่างมาก เพราะเมื่อเขากลับญี่ปุ่นในพ.ศ. 2449 เขาได้เขียนวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับพันธุ์

ไหม และเขียนหนังสือเกี่ยวกับทฤษฎีพันธุ์ไหมจนได้รับรางวัลมากมายในประเทศญี่ปุ่น อีกทั้งการทดลองและองค์ความรู้ใหม่ด้านไหมของโทยามะยังทำให้สถานผลิตไหมในญี่ปุ่นนำทฤษฎีของโทยามะไปเผยแพร่และปฏิบัติ ผลผลิตไหมในญี่ปุ่นเพิ่มมากกว่า 2 เท่า ทำให้อุตสาหกรรมไหมของญี่ปุ่นพัฒนาเป็นอย่างมาก (อิชิอิ และโยชิโกะวะ, 2542, หน้า 161-163; สถาบันวิจัยหม่อนไหม กรมวิชาการเกษตร, 2530, หน้า 16-17)

กล่าวโดยสรุป นโยบายส่งเสริมการผลิตไหมในช่วงนี้ดำเนินมาได้ทั้งสิ้นเพียง 5 ปี (พ.ศ. 2444-2448) ก็เป็นอันหยุดชะงักลงและถูกเปลี่ยนเป็นการมุ่งส่งเสริมการผลิตทางการเกษตรหลายสาขาแทน การส่งเสริมการเกษตรเฉพาะด้าน ตามด้วยการยกเลิกสนับสนุนกิจการไหมทั้งหมดอีก 6-7 ปีถัดมา (พ.ศ. 2454-2455) ด้วยสาเหตุหลักดังกล่าวข้างต้น นโยบายของรัฐเองก็ไม่ได้ให้ความสำคัญอย่างจริงจังกับการพัฒนาเศรษฐกิจหรือการกระจายความเจริญทางเศรษฐกิจ สอดคล้องกับงานเขียนเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศไทยของฉัตรทิพย์ นาถสุภาที่สรุปไว้ในงานเขียนเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศไทยว่า ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง รัฐบาลไทยได้เน้นหนักในการใช้จ่ายงบประมาณด้านการป้องกันประเทศ การบริหารงานทั่วไป และการใช้จ่ายในราชสำนัก รัฐบาลไทยไม่ได้เห็นถึงความจำเป็นที่ประเทศต้องเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ กระจายเศรษฐกิจ และขยายผลผลิตอุตสาหกรรม การเปิดประเทศต่อการค้าระหว่างประเทศของไทยจึงส่งผลเพียงเป็นการปฏิวัติทางการค้า (commercial revolution) แต่ไม่ได้ส่งผลถึงการปฏิวัติทางเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรม (agricultural or industrial revolution) อันจะเป็นรากฐานระยะยาวของการพัฒนาเศรษฐกิจ (ฉัตรทิพย์, 2511)

ไหมไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475-2504

ช่วงต่อมาของการหันกลับมาสนับสนุนกิจการใหม่เป็น สมัยของรัฐบาลยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 หรือหลังจากการยกเลิกการสนับสนุนกิจการใหม่ไปแล้ว 30 ปีนั้นเอง ทั้งนี้รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาและรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม ได้เห็นความสำคัญของอุตสาหกรรมในครัวเรือนประเภทนี้อีกครั้ง แต่แล้วการส่งเสริมก็เป็นอันหยุดชะงักเป็นระยะๆ เพราะนอกจากรากฐานการพัฒนาเหมือนใหม่ในระดับพื้นฐานได้ขาดหายไปช่วงใหญ่หลังปี พ.ศ. 2449 แล้วนั้น สภาพการปลูกเหมือนเลี้ยงใหม่ในประเทศไทยได้ดำเนินไปตามวิธีการเดิมที่เกษตรกรคุ้นเคย การพัฒนาในระยะเวลาต่อมาก็ไม่มีการวางแผนพัฒนาเทคนิคในการปลูกเหมือนเลี้ยงใหม่ตั้งแต่ระดับพื้นฐาน คือ การปรับปรุงพันธุ์ การฝึกอบรมเกษตรกรให้ปลูกเหมือนเลี้ยงใหม่อย่างมีประสิทธิภาพเพื่อเพิ่มปริมาณและคุณภาพ เมื่อประสบปัญหาด้านปริมาณผลผลิตต่ำและด้อยคุณภาพ ไม่สามารถนำไปป้อนโรงงานสาวไหมที่รัฐบาลตั้งขึ้นได้เพียงพอ ประกอบกับภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้รัฐบาลหยุดส่งเสริมการปลูกเหมือนเลี้ยงใหม่เช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลที่ 5

แต่พอมีการริเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นกรอบในการวางแผนพัฒนาชาติในระยะแรกซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มเข้าสู่ยุคสงครามเย็นแล้วนั้น ภาครัฐได้กลับมาให้ความสำคัญกับกิจการเหมือนใหม่ด้วยการระบุเนื้อหาการส่งเสริมด้านเหมือนใหม่ลงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 1 ถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 ให้เหมือนใหม่เป็นหนึ่งในพืชเศรษฐกิจที่มีความสำคัญในอันดับต้นๆ ในการสร้างรายได้เข้ารัฐ อีกทั้งรัฐบาลในยุคนี้มองว่างานอาชีพเหมือนใหม่เป็นงานอาชีพที่มีศักยภาพในการเพิ่มรายได้ให้เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นอย่างดี และยังมีศักยภาพในการทดแทนการนำเข้าผลิตภัณฑ์ใหม่ด้วย

การเมืองและใหม่ไทยยุคสงครามเย็น

ไทยกับการดำเนินนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์

การดำเนินนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยเริ่มต้นเมื่อจอมพลป.พิบูลสงครามแสดงท่าทีชัดเจนในการสนับสนุนนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ของสหรัฐฯ โดยรัฐบาลไทยได้รับรองรัฐบาลเวียตนามของจักรพรรดิขาวได้ในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2493 ตามที่รัฐบาลสหรัฐฯเรียกร้อง แลกเปลี่ยนกับความช่วยเหลือทางด้านการทหารและความมั่นคง ต่อมาหลังเกิดวิกฤตการณ์ลาวระหว่าง พ.ศ. 2504-2505 รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กับสหรัฐฯได้พัฒนาความสัมพันธ์แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยมีการทำข้อตกลงแบบทวิภาคีกับสหรัฐฯในที่เรียกว่า แถลงการณ์ร่วมถนัด-รัสก์ (The Thanat-Rusk Communique) และผลของแถลงการณ์ร่วม รัฐบาลไทยได้อนุญาตให้สหรัฐฯเข้ามาตั้งฐานทัพในประเทศไทย และส่งทหารเข้าร่วมรบในสงครามเวียตนาม นอกจากนี้สหรัฐฯยังได้ให้ความช่วยเหลือไทยในด้านอื่นๆ ผ่านแนวคิด "การพัฒนา" ซึ่งสหรัฐฯเชื่อว่าเป็นวิธีหนึ่งที่จะใช้ในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ได้ดีที่สุด จากแนวคิดการพัฒนาดังกล่าวได้นำไปสู่การเกิดโครงการพัฒนาต่างๆ ในพื้นที่ชนบท รัฐบาลไทยเองได้ดำเนินการปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างเข้มข้น รวมถึงการสร้างความน่าเชื่อถือและความโหดร้ายของคอมมิวนิสต์มากขึ้นด้วย

ขณะเดียวกันการขึ้นมามีอำนาจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์โดยการรัฐประหาร จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้สร้างความสัมพันธ์อันดีกับสถาบันพระมหากษัตริย์ให้กลับเป็นสัญลักษณ์ของชาติ โดยการเปลี่ยนแปลงวันชาติจาก 24 มิถุนายน เป็นวันที่ 5 ธันวาคม และรื้อฟื้นพระราชพิธีต่างๆ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับตนเอง บทบาทและพระราชมหากษัตริย์ในสังคมไทยของสถาบันพระมหากษัตริย์ได้มีมากขึ้น ซึ่งแตกต่างจากสมัยจอมพลป.พิบูลสงคราม

จากนโยบายการต่อต้านคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลสหรัฐฯ ที่มีต่อไทย สหรัฐฯ โดยนายวิลเลียม เจ โดโนแวน (William J. Donovan) เอกอัครราชทูตสหรัฐฯ ประจำประเทศไทยได้เสนอแนวทางการต่อต้านคอมมิวนิสต์ตามแผนการสงครามจิตวิทยาด้วยการให้ใช้ประเด็นการคุกคามสถาบันกษัตริย์จากคอมมิวนิสต์เป็นหัวใจของปฏิบัติการสงครามจิตวิทยาต่อต้านคอมมิวนิสต์ในไทย และต้องทำให้คนไทยเห็นภาพว่า คอมมิวนิสต์คุกคามสถาบันกษัตริย์ จาริตประเพณีและเอกราชที่ไทยเคยมีมาอย่างยาวนาน (กุลลดา 2552, หน้า 22-23; ฉัฐพล, 2553, หน้า 19-20, 25-27; Kurlantzick, 2011, p. 117) และสนับสนุนการสร้างสัญลักษณ์ผ่านการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมกองทหาร เสด็จเยือนชนบทในท้องที่ทุรกันดารและนำไปสู่ภาพลักษณ์ของการเป็นนักพัฒนา จนก่อเกิดเป็นโครงการในพระราชดำริด้านการพัฒนาเพื่อความมั่นคง (ชนิดา, 2550, หน้า 107; ปรากฏ, 2551, หน้า 28-36; สิทธิพล, 2551, หน้า 157-174) บทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์กับการต่อต้านคอมมิวนิสต์และการเข้าถึงชนบทได้สะท้อนให้เห็นผ่านการทำให้ไทยเป็นเอกลักษณ์ของชาติและการส่งเสริมการทอผ้าไหมในชนบทภาคอีสานของไทยซึ่งเป็นภูมิภาคที่รัฐบาลไทยและสหรัฐอเมริกาหากระแวงภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์มากที่สุด

กระบวนการสร้างผ้าไหมให้เป็นเอกลักษณ์ “ความเป็นไทย” กับ การต่อต้านคอมมิวนิสต์

จากที่กล่าวในข้างต้นแล้วว่า ภาครัฐของไทยเคยออกนโยบายสนับสนุนการผลิตหมอนไหมในยุคสร้างชาติไทยสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีแรงผลักดันทั้งจากปัจจัยภายในและภายนอก แต่การพัฒนาก็เป็นอันหยุดชะงักลงเพราะการสนับสนุนของภาครัฐไม่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง แม้จะมีการแสดงความสนใจพัฒนาการเลี้ยงหมอนไหมในยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 แต่การพัฒนา

ก็ให้หยุดชะงักเช่นเคย อีกทั้งผ้าไหมไม่เคยได้รับความสนใจให้เป็นสิ่งซึ่งแสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” มาก่อนเลย

กระนั้นก็ตาม แม้ไทยจะไม่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาไหมให้เป็นอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้าและเพื่อการส่งออกได้เพราะเหตุดังกล่าวข้างต้น หากแต่ได้มีการยกระดับความสำคัญของไหมและสร้างผ้าไหมให้เป็นเอกลักษณ์ของ “ความเป็นไทย” ขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 เรื่อยมาจนถึงปีพ.ศ. 2519 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับการร่วมมือกันต่อต้าน “ภัยคอมมิวนิสต์” ของรัฐบาลไทยและรัฐบาลสหรัฐอเมริกา

บุคคลผู้สร้างคุณค่าหรือความหมายให้กับผ้าไหมของไทยและทำให้หัตถกรรมไทยเป็นที่รู้จักในระดับโลกคือ นายเจมส์ แฮริสัน ทอมป์สัน หรือ จิม ทอมป์สัน อดีตสถาปนิกในนครนิวยอร์กที่เข้ามา เป็นเจ้าหน้าที่หน่วยปฏิบัติการลับหรือหน่วยไอเอสเอสของสหรัฐอเมริกาในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง และหลังสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลงหน่วยงานนี้ได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นหน่วยซีไอเอ (CIA: The Central Intelligence Agency) ซึ่งจิม ทอมป์สันก็ยังคงเป็นเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานนี้ต่อเนื่องหลังจากสงครามโลกครั้งที่สอง พร้อมกับการเข้ามาอาศัยและลงทุนทำธุรกิจผ้าไหมในประเทศไทยด้วยการก่อตั้งบริษัทอุตสาหกรรมไหมไทย

โดยเริ่มแรกจิม ทอมป์สันได้เริ่มสนใจผ้าในภาคอีสานเป็นพิเศษ เขาได้รับซื้อผ้าไหมและนำไปขายแก่ชาวต่างชาติในกรุงเทพฯ เขายังนำเอาผ้าไหมไทยเข้าสู่วงการเสื้อผ้ามต่างประเทศ เช่น มีการใช้ผ้าไหมของจิม ทอมป์สันตัดเป็นเครื่องแต่งกายของผู้แสดงภาพยนตร์เรื่องเบนเฮอร์ (Ben-hur) และละครบรอดเวย์เรื่อง The King and I และการใช้ไหมไทยตัดเย็บเสื้อผ้าเพื่อขึ้นปกนิตยสารแพชั่นไวค (Vogue) ซึ่งเป็นนิตยสารที่ได้รับการยอมรับและนิยมทั้งในสหรัฐอเมริกาและประเทศต่างๆ ในยุโรป จากนั้นเมื่อผ้าไหมเป็นที่รู้จักและได้รับความนิยม เจมส์ สก็อตต์

ทูตพาณิชย์ของสหรัฐอเมริกาสมัยนั้นได้แนะนำให้ จิม ทอมป์สันทำธุรกิจนี้อย่างจริงจัง จึงเกิดการตั้ง บริษัทอุตสาหกรรมไหมไทยขึ้นในปี พ.ศ. 2491 (Kurlantzick, 2011, pp. 93, 125–130) นอกจากนี้ ปีแอร์ บาลแมง นักออกแบบเสื้อผ้าชาวฝรั่งเศสยังได้นำ ผ้าไหมไทยจากร้านจิม ทอมป์สันไปออกแบบชุดฉลองพระองค์ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในคราวที่พระองค์เสด็จเยือนสหรัฐอเมริกาอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2503

ฉะนั้น จึงถือได้ว่าจิม ทอมป์สันเป็นผู้สร้างพลังให้กับไหมไทยในสมัยต่อมา และชนชั้นนำของไทยได้นำไหมไทยไปผูกโยงกับความเป็นไทยเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสกัดกั้นภัยคอมมิวนิสต์ที่สังคมไทยขณะนั้นหวาดระแวงได้อย่างดี โดยหลังจากที่จิม ทอมป์สันได้หายสาบสูญไปนั้น ผู้ที่มีบทบาทในการเสริมสร้างสถานภาพใหม่ของผ้าไหมคือสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องจากพระองค์เป็นผู้ริเริ่มการคิดเครื่องแต่งกายประจำชาติหรือชุดพระราชานิยมสำหรับหญิงและชุดไทยพระราชทานสำหรับชาย โดยการใช้ผ้าไหมเป็นวัสดุหลักในการตัดเย็บ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่ประเทศไทยมีการประดิษฐ์แบบเครื่องแต่งกายประจำชาติแม้ว่าที่ผ่านมาประเทศไทยจะมีเครื่องแต่งกายที่มีเอกลักษณ์เฉพาะและเป็นแบบอย่างเป็นที่นิยมในแต่ละยุคสมัย เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 5 ผู้หญิงในสังคมชั้นสูงมักจะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่มีการประยุกต์มาจากแฟชั่นตะวันตกซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากเสื้อของสตรีชั้นสูงในประเทศอังกฤษ ตั้งแต่หลังการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกใน พ.ศ. 2440 แต่ก็เป็น การดัดแปลงผสมผสานเสื้อผ้าแบบตะวันตกเข้ากับการนุ่งโจงกระเบน และยังไม่มีการระบุว่าเป็นชุดประจำชาติแม้แต่ในสมัยของจอมพลป.พิบูลสงคราม ที่ได้มีการกำหนดครุฑนิม เพื่อจุดประสงค์ในการปลูกฝังความเป็นไทย ในฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทยก็ไม่ได้กำหนดเครื่องแต่งกายประจำชาติ มีแต่การกำหนดเครื่องแต่งกายที่สมควร

ใส่ในโอกาสต่างๆ เท่านั้น (ชาญวิทย์, 2553)

สำหรับบทบาทในการส่งเสริมผ้าไหมของ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถนั้นได้แสดงให้เห็นชัดหลังการตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเยือน 15 ประเทศในทวีปอเมริกาและยุโรปในปี พ.ศ. 2503 กล่าวคือ พระองค์ได้มีพระราชดำริให้คิดแบบเครื่องแต่งกายประจำชาติขึ้น โดยการประยุกต์การแต่งกายของสตรีไทยสมัยโบราณ ทรงให้ผู้ทรงคุณวุฒิหลายฝ่ายค้นหา รูปพระมเหสีในพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อนๆ ที่มีอยู่ในพระบรมมหาราชวังและวังเจ้านายพระองค์อื่นๆ มาศึกษาเป็นข้อมูล เพื่อสร้างเครื่องแต่งกายประจำชาติ จนเกิดเป็น “ชุดไทยพระราชนิยม” ของสตรีไทย 9 แบบ พระองค์ส่งเสริมผ้าไหมโดยการให้นำมาตัดเย็บและทรงสวมใส่พร้อมกับให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพารแต่งชุดตามแบบพระราชนิยมดังกล่าว เพื่อเป็นการเผยแพร่ชุดพระราชนิยมพร้อมกับทรงก่อตั้งศูนย์ศิลปาชีพให้เป็นหน่วยงานส่งเสริมการผลิตผ้าไหมอย่างเป็นระบบและทั่วถึงทั้งภูมิภาค ตะวันออกเฉียงเหนือแห่งแรกของไทยในปี พ.ศ. 2519 (อารียา, 2527)

กระบวนการสร้างผ้าไหมให้เป็นเอกลักษณ์ของ “ความเป็นไทย” ข้างต้นเกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันกับการร่วมมือกันต่อต้าน “ภัยคอมมิวนิสต์” ของรัฐบาลไทยและรัฐบาลสหรัฐอเมริกา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถเริ่มให้ความสำคัญสนพระทัยผ้าไหมนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 หรือหลังจากเสด็จพระราชดำเนินเยือนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่สถาบันพระมหากษัตริย์ขณะนั้นยังไม่สามารถแสดงบทบาทการเข้าไปพัฒนาชนบทอีสานได้มากนัก เนื่องจากเป็นช่วงของรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม

ภายหลังการทำรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กลางทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา บทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยมีมากขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ของสหรัฐอเมริกาที่

ต้องการสร้างสถาบันกษัตริย์ให้กลายเป็นสัญลักษณ์ของชาติ เพื่อเป็นเครื่องมือในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย (ฉฐพล, 2553, หน้า 26–27) ทำให้การเสด็จพระราชดำเนินท่องเที่ยวต่างจังหวัดมีปริมาณเพิ่มขึ้นตั้งแต่กลางทศวรรษ 2500 และเริ่มเข้าไปเกี่ยวข้องกับการต่อต้านการคุกคามของคอมมิวนิสต์ โดยเฉพาะตลอดช่วงทศวรรษ 2510 การต่อต้านคอมมิวนิสต์ได้กลายเป็นลักษณะสำคัญของการเสด็จ ท้องที่ต่างจังหวัด (ปรการ, 2551, หน้า 28–36)

จากการที่ได้เสด็จฯ เยี่ยมเยือนราษฎรในจังหวัดต่างๆ ทั่วภาคอีสานทั้ง 15 จังหวัด เริ่มจากจังหวัดนครราชสีมาลงมาถึงอีสานใต้ ราษฎรที่มาเฝ้ารับเสด็จตลอดเส้นทางส่วนใหญ่ชื่นชมมิดห่มมารับเสด็จทุกพื้นที่ การส่งเสริมผ้าไหมเริ่มต้นด้วยการที่สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงรับสั่งให้ชาวบ้านทอผ้าไหมถวายเพื่อทรงเป็นฉลองพระองค์ และโปรดเกล้าฯ ให้ราชเลขาฯ ในการในพระองค์ออกไปติดต่อรับซื้อผ้าไหมมัดหมี่จนถึงบ้านของราษฎรตามจังหวัดต่างๆ ในภาคอีสานเริ่มจากจังหวัดนครพนม สกลนคร อุบลราชธานี ต่อมาได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ให้เป็นทุนในการรับซื้อผ้าไหมและพระราชทานอุปกรณ์ในการทอผ้า (กรมวิชาการเกษตร, 2535) และต่อมาสมเด็จพระบรมราชินีนาถได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง "มูลนิธิส่งเสริมศูนย์ศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์" เมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม 2519 โดยมีวัตถุประสงค์เริ่มแรกเพื่อส่งเสริมการทอผ้าไหมเป็นอาชีพ

ในปีเดียวกันนั่นเอง รัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียรได้จัดตั้งโครงการส่งเสริมเอกลักษณ์ไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่พระราชกรณียกิจและศิลปวัฒนธรรมของไทย และโครงการนี้เมื่อแรกเริ่มก่อตั้งได้กำหนดให้ผ้าไหมเป็นหนึ่งในเอกลักษณ์ของชาตินับแต่นั้นมา

จากการเข้าไปให้ความช่วยเหลือชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะเห็นได้ว่าจังหวัดต่างๆ เหล่านั้นล้วนเป็นพื้นที่สีแดงที่มีภัยคอมมิวนิสต์

รุนแรงแทบทั้งสิ้น การเข้าไปพัฒนาการทอผ้าของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถจึงเป็นวิธีหนึ่งในการต่อต้านคอมมิวนิสต์โดยการชิงมวลชนจากฝ่ายคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ที่รัฐเข้าไปไม่ถึงและสกัดกั้นการขยายตัวของแนวคิดคอมมิวนิสต์ด้วยแนวคิดการเข้าไปสร้างรายได้และความเจริญให้แก่พื้นที่ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางของรัฐบาลและสหรัฐอเมริกา ดังพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานแก่คณะผู้บริหารงานเร่งรัดพัฒนาชนบท ระดับผู้ว่าราชการจังหวัด ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน ในวันศุกร์ที่ 13 มิถุนายน 2512 ความว่า

“... เหตุผลใหญ่ที่สุดข้อแรกก็คือมนุษยธรรม” หมายถึงการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ร่วมประเทศ และเหตุผลข้อที่สองได้แก่ “เพื่อความปลอดภัยของบ้านเมือง”... เพราะว่าถ้าบ้านเมืองเรามีความเจริญ มีความมั่นคง ก็ทำให้เราอยู่ได้... ความมั่นคงที่เป็นปัจจัยสำคัญคือความมั่นคงของประชาชนทั่วไปในชนบท เพราะประชาชนในชนบทเป็นประชาชนส่วนใหญ่ เป็นประชาชนส่วนรวมหรือประชาชนทั้งหมดนั่นคือชาติ เราจึงต้องปฏิบัติให้ชาติคือให้ประชาชนในส่วนรวมมีความมั่นคงเพื่อเราจะอยู่ได้ นี่เป็นเหตุผลที่สองที่เราต้องพัฒนานโยบายของรัฐบาลก็คือ นโยบายของรัฐบาลที่จะรักษาประเทศ... ถ้ามีการรุกเข้ามาด้วยอาวุธเราต้องรบ ถ้ารุกเข้ามาด้วยการแทรกซึมเราต้องทำให้บ้านเมืองมั่นคง คือทำให้บ้านเมืองมั่นคงด้วยการพัฒนาชนบทด้วยการพัฒนาให้ประชาชนทั่วไปมีความอยู่ดีกินดีมีความมั่นคง ต้องทำจึงจะสำเร็จประโยชน์ สำเร็จจุดประสงค์นี้... การเร่งรัดพัฒนาเป็นงานสำคัญที่ถึงจุดถึงประชาชน ถ้าทำเสียเท่ากับฝันร้ายทั้งไป ทำให้ศัตรูเข้ามาในบ้านได้ ทำให้บ้านเมืองล่มจมได้ เราไม่มีสิทธิ์เลยที่จะทำให้การเร่งรัดพัฒนาล้มไป ผู้ใดทำให้การพัฒนาต่างๆ ไปล้มลงมา ผู้นั้นเป็นผู้ทรยศ การที่ทุกคนอาจเรียกว่ารุนแรงไปหน่อย ทำไมผู้ที่คัดค้านการพัฒนาเป็นผู้ทรยศ ก็เพราะว่าในเวลา

บ้านเมืองของเราอยู่ในที่คับขัน ถ้าเราทำอะไรให้เปิดช่องให้ผู้ก่อการร้าย ผู้ที่แทรกซึมเข้ามาได้เราก็คงคิดต่อบ้านเมือง ถ้าเราสร้างรั้วขึ้นมาได้ด้วยการพัฒนาทุกคนทั้งวัตถุให้ดีให้มีความสุขให้มีความพอใจ เราไม่มีวันที่จะเรียกว่าเสียบ้านเมือง ข้อนี้เป็นข้อที่สำคัญยิ่งกว่า” (สำนักราชเลขาธิการ, 2513, หน้า 127-134)

พระบรมราโชวาทข้างต้นได้แสดงออกถึงอุดมการณ์ในการพัฒนาเพื่อต่อต้านการคุกคามของภัยคอมมิวนิสต์ ซึ่งทำให้เราสามารถอธิบายการเสด็จเยือนชนบทและการเข้าไปพัฒนาท้องถิ่นโดยมีผ้าไหมซึ่งมี “ความเป็นไทย” เป็นเครื่องมือในการดำเนินนโยบายการพัฒนาเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ของสถาบันพระมหากษัตริย์และรัฐบาลไทยกับสหรัฐอเมริกาได้อย่างชัดเจน จนก่อให้เกิดศูนย์ศิลปาชีพและโครงการพระราชดำริอื่นๆ ในเวลาต่อมา เช่นเดียวกับที่สหรัฐได้เข้ามาสร้างเงื่อนไขในภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงและภาคอีสานของไทย เพื่อต้องการสร้างความเข้มแข็งในพื้นที่ และเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญก้าวหน้าตามแนวทางทุนนิยม เพื่อต่อต้านการขยายตัวของลัทธิสังคมนิยมที่นำโดยสหภาพโซเวียต และจงใจให้ประเทศอื่นๆ ในกลุ่มน้ำโขงหันมาอยู่ข้างสหรัฐอเมริกา (ไชยณรงค์, 2549)

ในส่วนของรัฐบาลไทยเองก็ได้สานต่อแนวทางการส่งเสริมพัฒนาผ้าไหมของสมเด็จพระนางเจ้าฯ ด้วยการวางแผนการส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมลงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ถึงฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2504-2524) ให้หม่อนไหมเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีความสำคัญในอันดับต้นๆ ในการสร้างรายได้เข้ารัฐ จนกล่าวกันว่าช่วงเวลานี้เป็นยุคของการพัฒนาการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเลยทีเดียว แต่หลังจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 เป็นต้นมารัฐบาลได้เปลี่ยนแปลงนโยบายด้านหม่อนไหมด้วยการอ้างถึงปัญหาด้านการตลาดและราคาไหมที่เป็นรองพืชเศรษฐกิจอื่นๆ นโยบายรัฐด้านหม่อนไหมจึงถูกลดความสำคัญลง (ศุภกาญจน์, 2546) ด้านศูนย์ศิลปาชีพเองได้ส่งเสริม

การผลิตสินค้าให้กับประชาชนหลากหลายมากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับการปรับเปลี่ยนนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลไทยและสหรัฐอเมริกาหลังทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา

สรุป

ผ้าไหมจากพื้นที่ชนบทภาคอีสานของไทยถูกสร้างบทบาทความสำคัญต่อสังคมให้กับชนชั้นนำไทยตามรูปลักษณะของการเมืองทั้งภายในและระหว่างประเทศแตกต่างออกไปในแต่ละยุคสมัย ในสมัยอาณานิคมขยายตัวในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไหมไทยได้ถูกหยิบยกขึ้นมาพัฒนาให้เป็นผลิตภัณฑ์หลักอย่างหนึ่งของประเทศอันเนื่องจากการพยายามเข้ามาคานอำนาจมหาอำนาจตะวันตกของญี่ปุ่นและนโยบายถ่วงดุลอำนาจระหว่างชาติมหาอำนาจและการพัฒนาพืชเศรษฐกิจเพื่อการสร้างชาติของไทย ไหมไทยได้ถูกลดความสนใจจากรัฐลงเมื่อบริบททางการเมืองดังกล่าวเปลี่ยนไป และเมื่อประเทศไทยเข้าสู่ยุคสงครามเย็น ไหมไทยถูกผูกโยงกับวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคอีสานจนกลายเป็นส่วนหนึ่งในการต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ และได้รับการยกย่องให้เป็น “เอกลักษณ์ของความเป็นไทย” ผ่านการกำหนดเครื่องแต่งกายประจำชาติ การจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพส่งเสริมผ้าไหม และการจัดตั้งโครงการส่งเสริมเอกลักษณ์ไทยของรัฐบาล ทำให้ผ้าไหมไทยเป็นที่นิยมในหมู่ชนชั้นสูงและแพร่หลายไปสู่ประชาชนจนกลายเป็นค่านิยมใหม่ที่เกิดขึ้นต่อผ้าไหมไทย

อย่างไรก็ตาม ในทางกลับกันกับความสำเร็จในการสร้างคุณค่าให้กับไหมไทย แต่อุตสาหกรรมไหมไทยไม่ได้เติบโตสอดคล้องกับความสำเร็จจากการเป็นหนึ่งในเอกลักษณ์แห่งชาติดังกล่าว กล่าวคือประชาชนในท้องถิ่นภาคอีสานในปัจจุบันที่คงการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและทอผ้าไหมอยู่นั้นส่วนใหญ่นำไปเป็นอาชีพเสริมเท่านั้น อีกทั้งประชากรกลุ่มนี้ยัง

ลดจำนวนลงเรื่อยๆ บริษัทเอกชนไทยก็มีน้อยรายที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินธุรกิจใหม่ (Agrifood Consulting International, 2005; Department of Industrial Works, 2007) ขณะเดียวกันไทยยังคงวัฏจักรเดิมของการเป็นประเทศที่นำเข้าเส้นไหมดิบและพึ่งพาความช่วยเหลือด้านเทคโนโลยีและการพัฒนาไหมจากต่างประเทศราบจนปัจจุบัน (Datta & Nanavaty, 2007) ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนชี้ให้เห็นว่า หากสังคมไทยยังคงให้ความสำคัญและคุณค่าของไหมไทยเพื่อเกษตรกรผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมแล้วนั้น ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วนควรหันมาตระหนักและให้ความสำคัญขับเคลื่อนการพัฒนาอุตสาหกรรมไหมไทยอย่างจริงจัง

เอกสารอ้างอิง

- กรมวิชาการเกษตร, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2535). *เอกสารวิชาการไหมไทย*. กรุงเทพฯ.
- กุลลดา เกษบุญชู มีด. (2552). *ความขัดแย้งทางการเมืองไทย ชำปไปให้พื้นพลวัตภายใน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ 14 ตุลา.
- จารุพิชญ์ เรืองสุวรรณ. (2535). *นโยบายของรัฐบาลไทยเกี่ยวกับการผลิตไหมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างพ.ศ. 2444-2503* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท). มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพฯ.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2511). *พัฒนาการเศรษฐกิจประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิทยากร.
- ชนิดา ชิตบัณฉิตย์. (2550). *โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. (2549). 30 ปี ผามองและทองปาน: ประวัติศาสตร์การเมืองของการพัฒนาลุ่มน้ำโขงยุคสงครามเย็น. ใน *ชาวนาวิทย์ เกษตรศิริ และกัมปนาถ ภักดีกุล, (บก.), ลุ่มน้ำโขง: วิกฤติ การพัฒนา และทางออก* (หน้า 468–486). สมุทรปราการ: มูลนิธิโคโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์.
- ชาวนาวิทย์ แพงแก้ว. (2553). *จอมพลผู้พลิกวัชนัม*. กรุงเทพฯ: สุสานบุญ.
- ณัฐพล ใจจริง. (2553). *จากสงครามจิตวิทยาแบบอเมริกันสู่การสร้าง “สัญลักษณ์” แห่งชาติภายใต้เงาอินทรี*. การสัมมนาทางวิชาการเรื่องสงครามเย็นในประเทศไทย คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 8 กุมภาพันธ์ 2553 (หน้า 1–40). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. (6 มิถุนายน 2443). [จดหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจุลเจ้าเกล้าเจ้าอยู่หัว]. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (หจข.ร.5 ค.22/22), กรุงเทพมหานคร.
- นิติ กลีโกศล. (2541). *การพัฒนาอุตสาหกรรมไหมไทยในภาคอีสาน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (พ.ศ. 2444-2455). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปราชญ์ กลิ่นฟุ้ง. (2551). ตามรอยพระยุคลบาท: การเสด็จพระราชดำเนินชนบทกับการต่อต้านคอมมิวนิสต์. *ฟ้าเดียวกัน*, 6(4), 28–36.
- วอร์เรน, วิลเลียม. (2544). *ปมปริศนาไหมไทย จิมทอมป์สัน*. แปลโดยสุรเดช ไกรนาพันธ์. กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- ศุภกาญจน์ พงศ์ยี่หล้า สร้อยสุดา ณ ระนอง อมรัตน์ พรหมบุญ และ สุนันทา รัตนโก. (2547). รายงานการวิจัยเรื่องศักยภาพของชุมชนหม่อนไหมในกระแสโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ศุภกาญจน์ พงศ์ยี่หล้า. (2546). *หนึ่งศตวรรษนโยบายหม่อนไหมของรัฐบาลไทย: บทวิเคราะห์ความต่อเนื่องและการเอาใจใส่ของภาครัฐ*. *วิทยาสารเกษตรศาสตร์ สาขาสังคมศาสตร์*, 24(1), 41–52.
- สถาบันวิจัยหม่อนไหม กรมวิชาการเกษตร. (2530).

เอกสารการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง การ
ปรับปรุงพันธุ์ไหมไทยในอดีตและปัจจุบัน.
กรุงเทพฯ.

สิทธิพล เครือรัฐติกาล. (2551). สถาบันพระมหา
กษัตริย์กับนโยบายต่างประเทศของไทยยุค
สงครามเย็น. *ฟ้าเดียวกัน*. 6(4), 157–174.

สำนักงานส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ, สำนัก
นายกรัฐมนตรี. (2547). *ราชพัสดราภรณ์*.
กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สำนักพระราชพิธี. (2513). *ประมวลพระราชดำรัส
และพระบรมราโชวาทที่พระราชทานในโอกาส
ต่างๆ ตั้งแต่เดือนธันวาคม 2511 จนถึงเดือน
พฤศจิกายน 2512*. พระนคร: กุรุสภา.

อารียา สินธุจริยัต. (2527). *โครงการศูนย์ศิลปาชีพ
พิเศษในสมเด็จพระบรมราชินีนาถ*. กรุงเทพฯ:
ธีระการพิมพ์.

อิชิอิ โยเนะโอะ และ โยชิโกะวะ โทชิฮารุ. (2542).
ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี (พิมพ์ครั้งที่ 2)
(หน้า 16–163, 149–150). กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

AgriFood Consulting International. (2005). *Thailand
northeast development report*:

*Final report for the northeast Thailand silk
value chain study*. Maryland: Bethesda.

Datta, R. K., & Nanavaty, M. (2007). *Global silk
industry: A complete source book*. New Delhi,
India: A P H Publishing Corporation.

Department of Industrial Work, Ministry of Industry,
Thailand. (2007). *List of Permitted Textile
Factories*. Available at: [http://www.diw.go.th/
diw/data1search.asp](http://www.diw.go.th/diw/data1search.asp) [Accessed June 6, 2013]

Kurtantzick, J. (2011). *The ideal man: The tragedy
of Jim Thompson and the American way of war*.
Hoboken, NJ: John Wiley and Sons.

Reynolds, B. E. (1994). *Thailand and Japan's
southern advance, 1940-1945*. New York, NY:

St.Martin's Press.

TRANSLATED THAI REFERENCES

Chitbundit, C. (2007). *Projects uunder his Majesty's
vision": The Eestablishment of his Majesty's
hegemony*. Bangkok, Thailand: Foundation for
the promotion of Social Sciences and
Humanities Textbook Projects. [in Thai]

Damrongrachanuphap, Prince. (6 June 1900). [Letter
to King Rama V]. National archive (hor jor
chor. ro.5 tor.22/22), Bangkok. Department of
Agriculture, Ministry of Agriculture and
Cooperatives. (1992). *Academic papers on Thai
silk*. Bangkok, Thailand. [in Thai]

Jaijing, N. (2010). *From the American-style
ideology warfare to "identity" creation under
the eagle's wings*. Academic Seminar on the
Cold War in Thailand, Faculty of Political
Science, Chulalongkorn University, 8 February
2010. Bangkok, Thailand. [in Thai]

Kasikoson, N. (1998). *Development of Thai silk
industry in Isan during the reign of King Rama
5 (1901-1912)*. Bangkok, Thailand: Thammasat
University Press. [in Thai]

Klinfung, P. (2008). Following The King's path:
The royal rural visits and communist resistance.
Fah Daewkan, 6(4), 28–36. [in Thai]

Kreuratikan, S. (2008). The monarchy and Thailand's
foreign policy under the Cold War. *Fah
Daewkan*, 6(4), 157–174. [in Thai]

Mead, K. K. (2009). *Thai political conflict: Beyond
internal dynamism*. Bangkok: the October 14
Foundation. [in Thai]

Nartsupha, C. (1968). *Thailand's economic*

- development*. Bangkok: Vithayakorn Printing. Office for the Promotion of National Identity, Office of Prime Minister. (2004). *Royal attires*. Bangkok, Thailand: Ammarin Printing and Publishing. [in Thai]
- National Identity Promotion Office, the Prime Minister's Office. (2004). *Royal costumes*. Bangkok: Amarin Printing and Publishing. [in Thai]
- Office of Principal Private Secretary. (2010). *Codification of King's speech and Royal guidance in various occasions, December 1968 – November 1969*. Bangkok, Thailand: Khurusapha. [in Thai]
- Phaengkeow, C. (2010). *Field marshal who twisted culture*. Bangkok: Than Books. [in Thai]
- Pongyelar, S., Na Ranong, S., Promboon, A., & Ratanapo, S. (2004). *Research study on potentiality of sericulture community economy in the age of globalization*. Bangkok, Thailand: Research Institute of Kasetsart University. [in Thai]
- Pongyelar, S. (2003). Sericulture policy of the Royal Thai Government: an analysis of its continuity and the government's concentration. *Kasetsart Journal: Social Sciences*, 24(1), 41–52. [in Thai]
- Ruangsawan, C. (1992). *Thai government's sericulture policy on silk production in the northeastern region between 1901-1960* (Unpublished master's thesis). Srinakharinwirot University, Bangkok, Thailand. [in Thai]
- Sericulture Research Institute, Department of Agriculture. (1987). *Seminar paper on silk varieties improvement: Past and present*. Bangkok, Thailand. [in Thai]
- Setthachua, C. (2006). Thirty years Phamong and Thongpan: political history of Mekong river development in the Cold War era. In C. Kasetsiri, & K. Pukdikul (Eds.), *Mekong Subregion: Crisis, Development and Solution*. Samutprakarn: ToyotaThailand Foundation and Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbook Projects. [in Thai]
- Sinthujariyawat, A. (1984). *The foundation for the promotion of supplementary occupations and related techniques under patronage of Her Majesty the Queen*. Bangkok, Thailand: Teera Printing. [in Thai]
- Warren, William. (2007). *Jim Thompson: the unsolved mystery*. Translated by Krainavapun, S. Singapore: Archipelago Press. [in Thai]
- Yoneo, I., & Toshiharu, Y. (1999). *600 Years of Thailand-Japan relations* (2nd Ed.). Bangkok, Thailand: the Foundation for Promotion of Social Sciences and Humanities Textbook Projects. [in Thai]